

dr hab. Dorota Suska, prof. UJD
Instytut Językoznawstwa
Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Adama Żołądzia

pt. *Urbanimia Jastrzębia-Zdroju. Studium językoznawczo-kulturowe*,
napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Ewy Oronowicz-Kidy, prof. UR
Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2023

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pana mgra Artura Żołądzia sytuuje się w obszarze onomastyki i lingwistyki kulturowej, a koncentruje na charakterystyce nazewnictwa obiektów w przestrzeni miasta, które postrzegane może być jako swego rodzaju „eksperyment urbanistyczny i społeczny”, tym samym też „eksperyment onomastyczny” (s. 6). Niewątpliwie Jastrzębie-Zdrój – ośrodek historycznie położony na różnych ziemiach, rozwijający się od miejscowości zdrojowej, przez górnicze miasto socjalistyczne, po miasto przemysłowe, które odbudowuje lokalną oraz regionalną tożsamość – jest interesującym obiektem badań onomastycznych, zarazem obiektem wymagającym, bo w opisie urbanonimów łączyć się będą różne klucze interpretacyjne (etnolingwistyczne, dialektologiczne, socjolingwistyczne, spojrzenie diachroniczne). Tym bardziej więc docenić trzeba wybór tematu rozprawy oraz sygnalizowaną w tytule perspektywę kulturową.

Cel pracy, materiał badawczy

Doktorant bardzo dobrze rozpoznał problemy badawcze i precyzyjnie określił cele swoich badań; są nimi: „1) analiza znaczeniowa i strukturalna nazw własnych, występujących w Jastrzębiu-Zdroju, 2) przedstawienie wyników rozważań kulturowych nad nazewnictwem miejskim górnośląskiej miejscowości oraz 3) prezentacja słownika, zawierającego przebadane propria. Ponadto, ważne jest również wyeksponowanie oryginalnego, lokalnego, regionalnego, śląskiego charakteru analizowanych urbanonimów” (s.7). Materiał badawczy tworzy zbiór 1130 urbanonimów (s. 7, 30) zróżnicowanych chronologicznie (dawne, współczesne, planowane), o różnym stopniu oficjalności (urzędowe, nieoficjalne). Po względem ilościowym i jakościowym materiał jest reprezentatywny, kompletny: obejmuje różne typy nazw desygnujących obecne obiekty miejskie Jastrzębia-Zdroju oraz te, które łączą się z jego wcześniejszą historią. Wyekscerpowane zostały ze źródeł pisanych (dokumenty, uchwały,

mapy, teksty prasowe, opracowania zwarte) i uzyskane w wyniku eksploracji terenowej, co jest szczególnie cenne. Proponowałabym jedynie, aby dodać syntetyczną informację o metodyce badań własnych/ terenowych, tzn: jaka była grupa respondentów, narzędzia (ankieta, rozmowy), jaka część materiału została tą drogą pozyskana.

Budowa rozprawy, warsztat naukowy

Istotną wartość rozprawy stanowi klarowna kompozycja, która dobrze odzwierciedla wywód teoretyczno-analityczny, umożliwia przejrzystą prezentację badanych problemów. Tytuły, śródtytuły jasno określają zawartość rozdziałów, podrozdziałów, porządkując tym samym lekturę rozprawy liczącej 432 strony. Zasadnicza część pracy obejmuje *Wstęp*, pięć rozdziałów – z czego dwa mają charakter teoretyczny (rozd. 1: ustalenia terminologiczne i metodologiczne, rozdz. 2: historia miasta, nazwy Jastrzębie-Zdrój), dwa kolejne analityczno-interpretacyjny (rozd. 3, 4: analiza strukturalno-semantyczna, kulturowa), a ostatni to słownik omawianego nazewnictwa (rozd. 5) – oraz *Zakończenie*. Część naukową pracy uzupełnia spis tabel, rysunków, bibliografia (z netografią), publikacje prasowe, skrupulatny wykaz źródeł. Warto też dodać, że literatura przedmiotu, na którą składa się blisko 350 pozycji, została właściwie wyprofilowana pod kątem tematu rozprawy.

Podsumowując, Autor rozprawy bardzo dobrze potrafi planować własne badania, dostrzegać złożony charakter przedmiotu badań; świadczą o tym: właściwe nakreślenie celów badawczych, przejrzysta struktura pracy, rzetelne podejście do materiału badawczego – zgromadzonego ze świadomością specyfiki miasta i regionu, uzasadniony i wyczerpujący dobór interdyscyplinarnej literatury przedmiotu.

Merytoryczna ocena treści poszczególnych rozdziałów

We *Wstępie* Autor m.in. uzasadnia wybór przedmiotu badań: jastrzębskich urbanonimów, odwołując się z jednej strony do swoich zainteresowań onomastycznych, z drugiej – do związków z rodzinnym miastem. Lektura rozprawy przekonuje, że Doktorant bez wątpienia doskonale rozumie charakter Jastrzębia-Zdroju jako badacz, a także zna realia nazewnictwa jako autochton, co wnosi do pracy wartość naddaną. Chciałabym jednocześnie podkreślić, że dowartościowanie „małej ojczyzny” towarzyszące kulturowym interpretacjom omawianych nazw jest zawsze wyważone metodologicznie, zobiektywizowane, dopełnia szczegółową wiedzę źródłową, a jej nie zastępuje. To ważna kompetencja badawcza Autora rozprawy.

Pierwszy z rozdziałów teoretycznych (*Wprowadzenie metodologiczne*) podporządkowany został zbudowaniu niezbędnego dla zaplanowanych badań zaplecza terminologicznego i metodologicznego. Składa się z sześciu podrozdziałów. Z krytyczną refleksją Doktorant odniósł się do definiowania nazw obiektów miejskich w pracach onomastycznych (m.in.

K. Handke, E. Rzetelskiej-Feleszko, A. Myszki, R. Mrózka), wyczerpująco zreferował specyfikacje terminologiczne, funkcje onimów obiektów miejskich w różnych ujęciach, dołączając informacje diachroniczne nt. ewolucji tych funkcji, nazewniczych archetypów w przestrzeni miejskiej. Autor przyjął w rozprawie termin urbanonimii, określił jego zakres, objaśnił też zasadność badania funkcji sekundarnych jastrzębskich onimów. Kolejny podrozdział (proponuję tytuł: *Historia badań urbanonimii/ badań nad nazewnictwem miejskim*, zgodnie z zapowiedzią na s. 7, 14) prezentuje początki badań nad nazewnictwem miejskim w Polsce, fundamentalne dla tych badań prace (do roku 1970), ponadto wykaz publikacji poświęconych nazwom obiektów miejskich (na podstawie *Bibliografii onomastyki polskiej*). Dla założonych w rozprawie celów są to informacje wystarczające, odpowiadają tytułowi tej części (*Historia...*). Ale może warto na końcu podrozdziału (s. 16), po ogólnej uwadze o nowych nowych opracowaniach, wymienić przykłady monografii istotnych ze względu na proponowane rozwiązania metodologiczne, dodać ich jednozdaniowy opis (np. D. Bieńkowskiej i E. Umińskiej-Tytoń, A. Myszki). W podrozdziale *Typologie nazw obiektów miejskich* Doktorant bardzo dobrze ujął propozycje różnych badaczy, następnie opowiedział się za przyjęciem w rozprawie typologii maksymalistycznej A. Myszki. Część kolejna (*Budowa i opis semantyczno-motywacyjny urbanonimów*) zawiera m.in. omówienie struktury oraz motywacji miejskich onimów, wybrane klasyfikacje semantyczne. Autor zasadnie przyjął kategoryzację znaczeniowo-motywacyjną A. Myszki, która pozwala skutecznie pogrupować jastrzębskie nazwy miejskie. W piątej części (*Założenia metodologiczne przyjęte w opracowaniu jastrzębskiej urbanonimii*) na podkreślenie zasługuje uporządkowana w szczegółach prezentacja wybranych procedur metodologicznych, koncepcji badań jastrzębskich urbanonimów. Doktorant odpowiednio dostosował je do kontekstowych uwarunkowań onimicznej przestrzeni Jastrzębia-Zdroju, zaplanował perspektywę kulturową, która towarzyszyć będzie analizom formalnojęzykowym, semantyczno-motywacyjnym. Rozdział 1 kończą uwagi nt. zasad pisowni wybranych urbanonimów odniesione też do praktyki panującej w tym względzie w Jastrzębiu-Zdroju.

W drugim rozdziale teoretycznym: *Informacje o Jastrzębiu-Zdroju*, znalazły się dane potrzebne do analiz kulturowych materiału badawczego – przedstawione na odpowiednim poziomie szczegółowości informacje o historii Jastrzębia-Zdroju, złożonym rozwoju miasta, a także samej nazwie miasta (etymologia, etymologia ludowa, zmiany w zapisie).

Teoretyczne rozdziały w wymiarze poznawczym, naukowym uznaję za więcej niż wystarczające. Autora wyróżnia bardzo dobre rozeznanie w literaturze przedmiotu oraz twórcze, czasem polemiczne, podejście do różnych stanowisk badawczych. Ta dojrzałość

teoretyczna pozwoliło mu zbudować założenia metodologiczne najlepiej odpowiadające przedmiotowi i celom badań.

Rozdział 3 to zastosowanie przyjętych założeń w semantycznej i strukturalnej analizie poszczególnych grup jastrzębskich urbanonimów, z odniesieniem do poszerzonej interpretacji kulturowej wyróżnianych typów nazw, serii nazewniczych. W pięciu podrozdziałach omówione zostały nazwy: obiektów komunikacyjnych (ulic, rond, przystanków i stacji kolejowych, przystanków autobusowych), obszarów zamieszkałych (osiedli, sołectw, dawnych obszarów), obszarów niezamieszkałych (lądowych, wodnych), miejsc sztucznie wydzielonych (placów, skwerów, parków, ogródków działkowych i innych obiektów rekreacyjnych), ważnych punktów w mieście (budynków sanatoryjnych, kopalń, kościołów i zborów, pomników i rzeźb). Miana obiektów komunikacyjnych (poza rondami) podzielono dodatkowo na etapy, których cezurę uzasadnia kontekst zewnętrzny, natomiast w innych rozdziałach analizy poprzedza objaśnienie pojęć, wokół których tworzone są propria (np. rondo, przystanek, osiedle itd.).

Nie mam w ogólności zastrzeżeń do zawartości rozdziału analitycznego – jest on poprawnie zrealizowany, zagęszczony merytorycznie. Doktorant potrafi rozwiązywać oryginalne problemy badawcze: panuje nad klasyfikacją materiału, przeprowadził drobiazgowo, konsekwentnie metodologicznie analizy semantyczno-strukturalne jastrzębskich urbanonimów, stosując odpowiednie do omawianego typu onimów narzędzia opisu; dobrze syntetyzuje częściowe wyniki badań.

Kilka szczegółowych uwag chciałabym poświęcić kolejnym częściom tego rozdziału. Najobszerniejsza z nich to analiza (s. 54-114) plateonimów: w porządku chronologicznym, kulturowym, historycznym, społecznym osadzone zostały cenne uwagi nt. ich motywacji, powiązania z kodem symbolicznym, jaki reprezentują. Autor omawia m.in. Zauważalne w plateonimach procesy odideologizowania historii przy jednoczesnym zwrocie do tradycji, zmiany w podejściu do historii, wartości lokalnych, czego dowodem są powroty do dawnych nazw terenowych, nazw zdrojowych, zainteresowanie miejscowymi patronami, bohaterami śląskimi. Mocnym punktem jest podrozdział *Z życia jastrzębskich plateonimów*: syntetyczny zarys kultury nazewniczej Jastrzębia-Zdroju bazujący na nazwach ulic przyległych miejscowości, plateonimach dawnych, przyszłych i tych proponowanych, zawierający też zestawienie serii nazewniczych jastrzębskich ulic. Tytuł tego podrozdziału wydaje się dość czytelny, choćby przez analogię do „życia wyrazów”. Niemniej proponowałabym – z myślą o przyszłym, szerszym gronie czytelników rozprawy – choćby jednozdaniowe objaśnienie stosowanego pojęcia „życie” (zwłaszcza że na początku rozdziału występuje ono

w cudzysłowie: „W tym rozdziale przedstawione zostanie „życie” jastrzębskich plateonimów”, s. 70). W analizach nazw stacji kolejowych należy podkreślić umiejętne wykorzystanie adekwatnej klasyfikacji P. Tomasika z uzupełnieniem Doktoranta, który dostosował ją do praktyk, jakie miały miejsce na ziemiach związanych z Jastrzębiem-Zdrojem, do działań okupantów (s. 99). Interesujący naukowo jest opis nazewnictwa przystanków autobusowych, którym językoznawcy poświęcili dotąd niewiele uwagi (s. 106). W omówieniu nazw obszarów zamieszkałych Autor odniósł się do specyfiki Jastrzębia-Zdroju jako miasta, w którym podział obejmuje dzielnice i sołectwa. Omówił też praktykę komunikacyjną mieszkańców i nieoficjalne nazwy osiedli (s. 123). Dużą wartość mają ustalenia nt. nazw historycznych przysiółków, kolonii, dworów i młynów położonych na obszarach w różnych księstwach i powiatach (dziś w obrębie miasta Jastrzębie-Zdrój). Autor zauważa, że od lat 90. XX wieku niektóre toponimy uzyskały nowe życie w systemie sytemu jastrzębskich plateonimów (s. 127). Ciekawy poznawczo jest rozdział zawierający wyniki analiz mian obszarów niezamieszkałych: lądowych, wśród których są nazwy oficjalne i nieoficjalne, polskie i niemieckie, a także nazwy, których desygnaty już nie istnieją lub określają zupełnie inny obiekt; obiektów wodnych, które także zachowują w obiegu nieoficjalnym miana zanikłych obiektów. Wiele anojkonimów jastrzębskich ma niemiecką genezę, inne wykazują rozmaite cechy gwarowe, przede wszystkim fonetyczne lub leksykalne (s. 148). Z kolei nazwy miejsc sztucznie wydzielonych w Jastrzębiu-Zdroju (placów, skwerów, parków, ogródków działkowych, innych obiektów rekreacyjnych) to głównie miana nieoficjalne lub całkiem niedawne miana urzędowe (s. 149). Tu kolejny raz nasuwa mi się pytanie o nazwy nieoficjalne: czy pochodzą tylko z doświadczeń Autora, czy poszerzają ją np. wywiady z mieszkańcami. Nazwy ważnych punktów w Jastrzębiu-Zdroju uwzględniają z kolei onimy na pograniczu urbanonimii, które silnie akcentują historię miasta, jego rodowód jako kurortu – jak nazwy budynków sanatoryjnych, czy dalszy rozwój przemysłowy – jak nazwy kopalń. Nazewnictwo kopalń nie stanowiło dotąd przedmiotu zainteresowania, stąd też autorska propozycja umieszczenie ich wśród toponimów (s. 172).

Rozdział 4 jest wyczerpującą charakterystyką kulturową Jastrzębia-Zdroju – przez pryzmat urbanonimów – jako miejsca wkomponowanego w złożoną rzeczywistość zewnętrzną, w tym komunikacyjną. Autor zreferował różne definicje miasta, cechy miasta socjalistycznego, za jakie uznaje się Jastrzębie-Zdrój w początkowym okresie rozwoju przemysłowego. Rozdział ten bardzo dobrze pokazuje umiejętność samodzielnego tworzenia przez Doktoranta koncepcji opisu etnolingwistycznego, wydobywania konotacyjnych wartości tkwiących w różnych typach jastrzębskich onimów miejskich. W analizach materiału

oprócz opozycji kulturowych *swój – obcy, centrum – peryferie* zaproponował definiującą status Jastrzębia-Zdroju opozycję *uzdrowiskowy – górniczy*, włączając też do rozważań takie kategorie językowe i kulturowe, jak lokalność, regionalność. Każdy z podrozdziałów ma niewątpliwą wartość – zbudowaną na wiedzy onomastycznej, etnolingwistycznej, dialektologicznej Autora, który kompetentnie interpretuje kulturowo omawiane nazwy.

Zwieńczeniem przeprowadzonych analiz lingwistyczno-kulturowych jest rozdział 5: *Słownik nazewnictwa miejskiego Jastrzębia-Zdroju*. Autor zastosował odpowiednie zasady redakcji słownika, budowy haseł (s. 282-283) i w pełni zrealizował swój zamysł (s. 281), aby słownikowa prezentacja porządkowała omówiony materiał, zbierała informacje nt. nazw i obiektów przez nie desygnowanych, ukazywała ciągłość i zmiany w zakresie tych nazw, eksponowała specyfikę jastrzębskiej urbanonimii (semantyczną, motywacyjną, konotacje, zmiany nazw itp.), przybliżała patronów obiektów miejskich.

Docenić również trzeba dobrze napisane *Zakończenie*, w którym znalazły się główne wnioski z analizy (też w postaci tabeli: typy urbanonimów, liczebność poszczególnych klas semantycznych), cechy wyróżniające nazwy miejskie Jastrzębia-Zdroju. Jak słusznie zauważa Autor, otwiera to perspektywę badań porównawczych z innymi miastami Górnego Śląska.

Język i styl rozprawy

Autor posługuje się w rozprawie poprawnym, klarownym stylem naukowym. Wspominałam już, potrafi zobiektywizować naukowe komentarze, interpretacje, co przy tworzeniu tekstu naukowego z pozycji autochtona jest tym bardziej cenne. Duża staranność cechuje edytorską stronę rozprawy. W pracy odnotowałam jedynie kilka usterek w opisie bibliograficznym artykułów z czasopism, typu: Urbańczyk S., *Przeciw zmianom nazw ulic*, [w:] „Język polski” XXXVII, 1957, s. 315- 317. i in.; literówki, np.: „Szczesin”, s. 16. Usterki dotyczą głównie interpunkcji (nadużywania przecinka przed rozbudowanymi określeniami), np.: „Pełnią one przede wszystkim funkcję, pozwalającą identyfikować się z szerszą społecznością Ślązaków” (s. 386), sporadycznie leksyki, np.: „ geneza i pochodzenie” (s. 282). W kilku zdaniach prawdopodobnie został opuszczony wyraz lub fragment, np.: „Z czasem D. Kopertowska (...) wzbogaciła ten podział o nazwy motywowane pośrednio, czyli takie propria, które nie są związane z samym obiektem, lecz jego dalszym otoczeniem, osobami związanymi z miastem np. [?]” (s. 23), także na s. 49, 75, 115. Omyłka techniczna zapewne spowodowała, że w tekście pracy i spisie treści są różne daty: 1945/ 1946 (s. 54, 55, 56), Wymienione usterki (nieliczne zresztą, gdy weźmiemy pod uwagę obszerność pracy) są łatwe do usunięcia, nie rzutują na styl rozprawy.

Podsumowanie

Z przyjemnością i uznaniem przeczytałam rozprawę mgra Artura Żołądzia, która jest przemyślanym koncepcyjnie opracowaniem licznego zbioru urbanonimów Jastrzębia-Zdroju, ulokowanych w szerokim kontekście kulturowym i historycznym. Autor w pełni zrealizował postawione cele badań. Twórczo korzysta z dorobku naukowego, prezentuje wysokie kompetencje metodologiczne, stąd efekt w postaci wieloaspektowego opisu nazw jastrzębskich obiektów miejskich, modeli nazewniczych oraz ich funkcji. Dodam, że jest to opracowanie potrzebne, które uzupełnia stan badań nad nazewnictwem górnośląskich miast, tych mniejszych zwłaszcza. Szczególnie cenne są kulturowe aspekty analiz, które wpisują rozprawę w obszar badań pamięci zbiorowej, rozwijany przez współczesną humanistykę, w tym lingwistykę. Doktorant doskonale uchwycił, że pamięć tę tworzą (zarazem utrwalają) wpisane w urbanonimy kategorie aksjologiczne i kulturowe, na jakich w kolejnych etapach rozwoju fundowane było Jastrzębie-Zdrój, symbole przemian – kreujące lokalny patriotyzm w sposób niejako codzienny, przy eksplorowaniu przestrzeni miejskiej. W tym kontekście raz jeszcze chcę podkreślić niezaprzeczalną wartość opracowanego słownika urbanonimów jako dokumentu życia wspólnoty lokalnej, relacji między językiem miasta – tu: manifestami nazewniczymi – a jego kulturą, regionem.

Formułowane w recenzji pytania, sugestie drobnych uzupełnień mają na uwadze ewentualne korekty przed przyszłą publikacją pracy. Nie obniżają jednoznacznie pozytywnej oceny rozprawy doktorskiej Pana mgra Artura Żołądzia.

Konkluzja

Recenzowana praca mgra Artura Żołądzia stanowi wartościowe dokonanie naukowe, które świadczy o znajomości przez Doktoranta zarówno założeń teoretycznych, jak i domeny praktycznej badań lingwistycznych. Stwierdzam zatem z przekonaniem, że przedłożona rozprawa pt. *Urbanonimia Jastrzębia-Zdroju. Studium językoznawczo-kulturowe* **spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim** (art. 187 ustawy z 20 lipca 2018 prawo o szkolnictwie wyższym i nauce) i wnoszę o dopuszczenie mgra Artura Żołądzia do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Biorąc pod uwagę walory poznawcze, wysoki poziom merytoryczny i metodologiczny recenzowanej rozprawy, wnoszę również o jej **wyróżnienie**.

Dorota Bugka

Katowice, 20 stycznia 2024 r.